

Grundloven

S. 3, linje 15: Til Louis-Philippes færd: Munro Price: *The Perilous Crown: France Between Revolutions*, London: Macmillan 2007, s. 344-369. Til hans tid som regent: H.A.C. Collingham & R.S. Alexander: *The July Monarchy: a political history of France, 1830-1848*, London: Longman 1988.

S. 4, linje 1: Til Februarrevolutionen og dens umiddelbare følger: Maurice Agulhon: *The Republican Experiment 1848-1852*, Cambridge: Cambridge University Press 1983 (*The Cambridge History of Modern France*, bd. 2); Roger Price: *Revolution and Reaction. 1848 and the Second French Republic*, London: Croom Helm 1975; foruden de mange generelle skildringer af det europæiske 1848.

S. 4, linje 6: Blandt de utallige bredere begivenhedsfremstillinger og fortolkninger af 1848-bevægelserne kan man fremhæve Dieter Dowe, Heinz-Gerhard Haupt, Dieter Langewiesche & Jonathan Sperber (red.): *Europe in 1848, Revolution and Reform*, New York & Oxford: Berghahn Books 2001; Jonathan Sperber: *The European Revolutions, 1848-1851*, Cambridge: Cambridge University Press 2005 (2. udgave); Peter N. Stearns: *The Revolutions of 1848*, London: Weidenfeld & Nicolson 1974; Mike Rapport: *1848 – det europæiske forår*, København: Rosenkilde & Bohnhof 2013; Claus Møller Jørgensen: 'Transurban Interconnectivities: An Essay on the Interpretation of the Revolutions of 1848', *European Review of History* 19:2 (2012), s. 201-227.

S. 4, linje 8: Foruden de nævnte brede fremstillinger kan man her fremhæve Hans Joachim Hahn: *The 1848 revolutions in German-speaking Europe*, New York: Longman 2001; Justine Davis Randers-Pehrson: *Germans and the revolution of 1848-1849*, New York: Peter Lang 1999.

S. 5, linje 16: Forskellige sider af det danske 1848 sammenfattes og drøftes håndterligt i Claus Bjørn: *1848. Borgerkrig og revolution*, København: Gyldendal 1998; Claus Bjørn (red.): *1848 - det mærkelige år*, København: Museum Tusulanums Forlag 1998; Niels Neergaard: *Under Junigrundloven*, 2 bind, København: Gyldendal 1892-1916, her navnlig de første dele af bd. 1; Kenn Tarbensen m.fl. (red.): *Systemskiftet 1848-49 – retorik og realiteter*, Århus 1999 (*Den Jyske Historiker* nr. 83-84); Claus Friisberg: *Revolution over Danmark. Borgerskabets revolution marts 1848*, Varde: Vestjysk Kulturforlag 1999, foruden væsentlige bidrag i de bredere danmarkshistoriske fremstillinger. Den slesvigholstenske side af konflikten belyses i bl.a. Andreas von Bezold: *Die schleswig-holsteinische Erhebung 1848-1851. Im Spannungsfeld zwischen Deutschland und Dänemark*. Hamburg: Disserta Verlag 2014.

S. 6, linje 15: Niels Petersen (red.): *Betænkninger fra Christian VIII's tid om styrelsen af det danske monarki*, København: Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie 1969.

S. 7, linje 2: W.F. Engelbreth til J.P. Mynster, 19. oktober 1848, i Povl Bagge, Povl Engelstoff og Johs Lomholt-Thomsen (red.): *Danske politiske Breve fra 1830'erne og 1840'erne*, 4 bd., København: Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie 1945-58, her bd. 4, s. 335.

S. 9, linje 4: Alle danske grundlove er bekvemt samlet i Jens Himmelstrup & Jens Møller (red.): *Danske Forfatningslove 1665-1953*, København: Schultz 1958, og de fleste findes desuden via danmarkshistorien.dk.

S. 9, linje 26: Citeret fra Anette Warring: *Historie, magt og identitet. Grundlovsfejring gennem 150 år*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2004, s. 9.

S. 9, linje 36: <http://www.e-pages.dk/uvvm/6/> (senest tilgået 19/2-2017). Denne demokratikanons enkeltformuleringer udtrykker selvsagt ikke direkte nogen regerings officielle politik, men er udarbejdet af kanonudvalget med historikeren Knud J.V. Jespersen i spidsen, og det er nok sigende, at man finder en lignende traditionel forståelse af Junigrundloven i Jespersens bog *Historien om danskerne 1500-2000*, København: Gyldendal 2007, s. 90ff. Ikke desto mindre må det anses for væsentligt, at en bestemt historisk udlægning af grundloven er blevet statsanktoneret på denne vis.

S. 12, linje 6: Bo Bramsen og Palle Fogtdal (red.): *København før og nu – og aldrig, bd. 6, Tobias Faber: Frederiksstaden og Nyhavn*, København: Fogtdal 1989, s. 275-283; Repertoireliste på <http://danskforfatterleksikon.dk/1850t/t1850priv10.htm> (senest tilgået 18/2-2017).

S. 12, linje 11: Relevante kilder til de danske martsdage i 1848 er samlet i Steen Busck, Carsten Porskrog Rasmussen & Jan Rågård (red.): *Kildekritisk tekstsamling*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2008, s. 231-286 og i Just Rahbek: *Dansk militærpolitik fra tronskiftet i 1839 til krigens udbrud i 1848*, Århus: Universitetsforlaget 1973, s. 228ff. Væsentlige analyser af det intrikate begivenhedsforløb, som har forvirret mange, foreligger i Rahbek *Dansk militærpolitik*, s. 109ff; Hans Vammen: 'Casino 1848', *Historisk Tidsskrift* 88:8 (1988), s. 253-281; Claus Bjørn: *1848. Borgerkrig og revolution*, København: Gyldendal 1998, s. 52-103. Vitus Gays omfattende forarbejder til et manuskript om samme emne er desuden bevaret i Det Kongelige Biblioteks håndskriftsafdeling, men materialet er desværre alt andet end håndterligt. Især Vammens tolkning har vakt omfattende diskussion, se især Bjørn Svensson: 'Martsbevægelsen 1848', *Historisk Tidsskrift* 100:1 (2000), s. 138-161; Hans Vammen: 'Den mytologiske tvang. I anledning af Bjørn Svenssons indlæg', *Historisk Tidsskrift* 100:1 (2000), s. 162-176; Bjørn Svensson: 'Uenigheden om Martsbevægelsen 1848. Replik til Anders Monrad Møller og Hans Vammen', *Historisk Tidsskrift* 100:2 (2000), s. 477-483; Claus Friisberg: 'Den kildekritiske tvang', *Historisk Tidsskrift* 100:2 (2000), s. 484-494; Hans Vammen: 'Løgn og kildekritik. Svar til Bjørn Svensson og Claus Friisberg', *Historisk Tidsskrift* 100:2 (2000), s. 491-494.

S. 13, linje 9: J. Chr. Jørgensens referat fra Casinomødet 20. marts 1848, optrykt i Just Rahbek: *Dansk militærpolitik fra tronskiftet i 1839 til krigens udbrud i 1848*, Århus: Universitetsforlaget 1973, s. 257-66; samt Busck, Rasmusen & Rågård *Kildekritisk tekstsamling*, s. 267-275.

S. 13, linje 25: Til Lehmanns liv og tanker frem mod 1848-49: Grethe Jensen: *Den unge Orla Lehmann* (upubl. licentiatafhandling, Københavns Universitet 1989); Claus Friisberg: *Orla Lehmann – Danmarks første politiker. Orla Lehmann, de nationalliberale og Danmark 1810-49. En politisk biografi*, Varde: Vestjysk Kulturforlag 2000.

S. 14, linje 23: Jeg citerer her fra to forskellige versioner: J. Chr. Jørgensens førnævnte, ufuldstændige referat og Orla Lehmanns egen, efterbearbejdede udgave i Hother Hage og Carl Ploug (red.): *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, 4 bd., København: Gyldendal 1872-73,

her bd. 2, København: Gyldendal 1873, s. 73-84 og 87. Begge er optrykt i Busck, Rasmussen og Rågård *Kildekritisk tekstsamling*, s. 260-275.

S. 14, linje 30: *Kjøbenhavnsposten* 21. marts 1848.

S. 14, linje 36: Orla Lehmann til Bolette Puggaard, juni 1843, her citeret fra Hanne Engberg: *En kærlighedshistorie. Maria og Orla Lehmann 1843-49*, København 1991, s. 69.

S. 15, linje 12: Orla Lehmann til Marie Lehmann, 26. marts 1848, i Bagge, Engelstoft og Lomholt-Thomsen *Danske politiske Breve*, bd. 4, s. 164.

S. 15, linje 24: Otto Müller: 'Martsdagene i 1848 i Kjøbenhavn, fortalte af en Samtidig', *Historisk Tidsskrift*, 3. række, 6:2 (1868), s. 135-197, her s. 147f.

S. 15, linje 32: Orla Lehmann til Marie Lehmann, 26. marts 1848, Bagge, Engelstoft og Lomholt-Thomsen *Danske politiske Breve*, bd. 4, s. 165.

S. 16, linje 5: Hage og Ploug *Orla Lehmanns efterladte Skrifter*, bd. 2, s. 71.

S. 17, linje 3: Hage og Ploug *Orla Lehmanns efterladte Skrifter*, bd. 2, s. 70.

S. 17, linje 28: Bjørn 1848, s. 52ff; Andreas von Bezold: *Die schleswig-holsteinische Erhebung 1848-1851. Im Spannungsfeld zwischen Deutschland und Dänemark*. Hamburg: Disserta Verlag 2014.

S. 17, linje 36: *Kieler Korrespondenz-Blatt* 18. marts 1848.

S. 19, linje 28: J. Chr. Jørgensens mødereferat, i Busck, Rasmussen og Rågård: *Kildekritisk tekstsamling*, s. 272f.

S. 20, linje 2: *Fædrelandet* 20. marts 1848.

S. 20, linje 25: Carl Ploug til Laurids Skau, 18. marts 1848, i H.V. Gregersen (red.): *Laurids Skaus Brevveksling med politiske venner i København*, Åbenrå: Historisk Samfund for Sønderjylland 1966, s. 640.

S. 20, linje 29: Orla Lehmann til Marie Lehmann, 15. februar 1848, citeret fra Engberg *En kærlighedshistorie*, s. 257.

S. 20, linje 33: Jf. Bagge, Engelstoft og Lomholt-Thomsen: *Danske politiske Breve*, bd. 4, passim; Engberg *En kærlighedshistorie*, passim.

S. 21, linje 7: Goldschmidt: *Øjeblikket* (bilag til tidsskriftet *Nord og Syd*), her citeret fra Busck, Rasmussen og Rågård *Kildekritisk*, s. 258.

S. 22, linje 2: Frederik den Syvendes udkast til svar til Borgerrepræsentationens deputation, 21. marts 1848. *Danske Magazin* 9. række, 1:3 (2002), s. 387-90.

S. 22, linje 19: Ibid.

S. 22, linje 25: Ibid.

S. 22, linje 27: Vammen: 'Casino 48'.

S. 24, linje 17: Referat af statsrådsmøde 22. marts 1848 i Harald Jørgensen: *Statsrådets forhandlinger 1848-1863*, 10 bd., København: Ejnar Munksgaard (i kommission) 1954-1970, her bd. 1, s. 116.

S. 24, linje 19: Orla Lehmann til Marie Lehmann 26. marts 1848, i Bagge, Engelstoft og Lomholt-Thomsen *Danske politiske Breve*, bd. 4, s. 166.

S. 24, linje 26: *Øjeblikket*. (Bilag til *Nord og Syd*, 22. marts 1848 [Jf. note 30]), her citeret fra Busck, Rasmussen og Rågård: *Kildekritisk tekstsamling*, s. 258.

S. 24, linje 35: Jf. Niels Finn Christiansen: 'Grundloven, historikerne og det moderne Danmark', i: Kenn Tarbensen m.fl. (red.): *Systemskiftet 1848-49 – retorik og realiteter*, Århus 1999 (*Den Jyske Historiker* 83-84), s. 7-32; Friisberg *Revolution over Danmark*.

S. 25, linje 14: *Fædrelandet* 8. juni 1848.

S. 25, linje 35: Christian Molbech til F.S. Bang 22. marts 1848, Bagge, Engelstoft og Lomholt-Thomsen: *Danske politiske Breve*, bd. 4, s. 144f.

S. 26, linje 16: Referat af statsrådsmøde 25. marts 1848 i Jørgensen *Statsrådets forhandlinger*, bd. 1, s. 147. Se også Jensen *Den unge Orla Lehmann*, s. 240, og Bertel Nygaard: *Det røde spøgelse. Kommunismen og 1840'ernes danske politiske kultur*, København: SFAH 2014, s. 193-203.

S. 26, linje 31: Se Gunner Lind: 'Den danske hær, den frie forfatning og den forsvundne kontrarevolution 1848-1851', *Den Jyske Historiker* nr. 83/84 (1999), s. 60-88.

S. 29, linje 13: Vammen 'Casino 48' og Bjørn 1848.

S. 29, linje 25: Hans Schultz Hansen: 'Rendsborg, 24. marts 1848 – prins Frederik af Nørs kup mod helstatens fæstning i hertugdømmerne', *Temp – Tidsskrift for historie*, nr. 7 (2013), s. 79-107.

S. 29, linje 32: Fra Grundtvigs salme 'Vidunderligst af alt på jord' (1821/1853).

S. 30, linje 6: Se Claus Møller Jørgensen: 'Professionalisering, videnskab og Danmarks historie. Historisk Tidsskrift 1865-1917', *Historisk Tidsskrift* 114:1 (2014), s. 36-93, her s. 43-45.

S. 32, linje 11: Søren Kierkegaard: 'En literair Anmeldelse' (1846), i Niels Jørgen Cappelørn, Joakim Garff og Johnny Kondrup (red.): *Søren Kierkegaards skrifter*, København: Søren Kierkegaard Forskningscentret 1997-, her bd. 8, s. 68.

S. 32, linje 15: Leif Ludvig Albertsen: 'Hr Sørensen. Den personificerede danske Biedermeier', *Kritik*, nr. 7 (1968), s. 68-82.

S. 32, linje 25: D.G. Monrad til Hother Hage, 14. december 1847, i *Danske politiske Breve*, bd. 3, s. 357.

S. 33, linje 9: Petersen *Betænkninger*. Om Christian den Ottendes liv: Lars Roar Langslet: *Den glemte konge – Christian VIII*, København: Gyldendal 2000.

S. 33, linje 15: Reskriptet er optrykt i Neergaard *Under Junigrundloven*, bd. 1, s. 112f. Ud over dette værk er forløbet i den danske forfatningsdiskussion 1848-49 behandlet i Claus Friisberg: *Demokratiets triumf. Den første Junigrundlov*, Varde: Vestjysk kulturforlag 1999, og de væsentligste standpunkter analyseret i Anne Engelst Nørgaard: *Demokratiet og kampen om Junigrundloven. En undersøgelse af demokratibegrebet i den danske grundlovs-kamp 1848-49* (upubliceret ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet 2016); Bertel Nygaard: 'Demokratibegrebets gennembrud i Danmark i 1848', *Historisk Tidsskrift* 111:1 (2011), s. 37-72; og Dan Charly Christensen: *En analyse af hovedpunkter i forfatningsdiskussionen i Danmark 1830-1849* (upubl. prisopgave, Københavns Universitet, 1969).

S. 33, linje 35: Jf. også Claus Bjørns formulering i Bjørn 1848. *Borgerkrig og revolution*, s. 33.

S. 34, linje 3: Orla Lehmann til Marie Lehmann, februar 1848, citeret fra Engberg *En kærlighedshistorie*, s. 257.

S. 34, linje 6: *Fædrelandet* 26. og 27. januar 1848.

S. 34, linje 11: Søren Juelstorp: 'Den store forfatningsdebat 1841-42', *Historie* 1 (1995), s. 59-80; Steen Bo Frandsen: *Opdagelsen af Jylland. Den regionale dimension i Danmarkshistorien 1814-64*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 1996.

S. 34, linje 20: Til Monrads og de nationalliberales politiske projekt: Povl Bagge: *Studier over D.G. Monrads statstanker*, København: Levin & Munksgaard 1936; Povl Bagge: 'Akademikerne i dansk politik i det 19. århundrede', *Historisk Tidsskrift*, 12:4 (1970), s. 423-74; Claus Friisberg: *Ideen om et frit Danmark*, Varde: Vestjysk kulturforlag 2003; Bertel Nygaard: 'D.G. Monrads liberale manifest fra 1839', *K&K*, 37:1 (2009), s. 92-115; og på internationalt plan: Jörn Leonhard: *Liberalismus. Zur historischen Semantik eines europäischen Deutungsmusters*, München: R. Oldenburg 2001; James Sheehan: *German Liberalism in the Nineteenth Century*, Chicago: University of Chicago Press 1978.

S. 34, linje 30: Ditlev Gothard Monrad: *Flyvende politiske Blade*, nr. 3, København: C.A. Reitzel 1842, s. 7.

S. 35, linje 2: Ditlev Gothard Monrad: *Flyvende politiske Blade*, nr. 1, København: C.A. Reitzel 1839, s. 35.

S. 35, linje 33: Overskuelige fremstillinger af landboforhold og bondebevægelse i perioden findes i Claus Bjørn: *Fra reaktion til grundlov 1800-1850*, København: Gyldendal & Politiken 1990 (Olaf Olsen: *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie*, bd. 10), s. 283-300, og Niels Neergaard: *Under Junigrundloven*, bd. 1, København: Gyldendal 1892, s. 31-52. Langt mere minutøs er Hans Jensen: *Dansk Jordpolitik 1757-1919. Anden Del. Fæstevæsenets Afvikling og Jordlovgivningen i Perioden 1810-1919*, København: Gyldendalske Boghandel (i kommission) 1945. En makrofortolkning af bøndernes klasse-mæssige placering findes i Vagn

Wåhlin: 'By og land. Omkring dynamikken i forholdet mellem socio-økonomisk basis, organisation, klasser og ideologi i Danmark i det 19. århundrede – forsøg til en syntese', i Jørgen Holmgaard (red.): *Det grundtvigske bondemiljø*, Aalborg: Aalborg Universitetsforlag 1981, s. 1-74, her s. 46ff. Jf. hertil også Per Boje: *Vejen til velstand. Marked, stat og utopi. Tiden 1730-1850*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2014.

S. 36, linje 21: Niels Clemmensen: 'Politische Mobilisierung und Klassenstruktur der dänischen Agrargesellschaft im 19. Jahrhundert', i Wolfgang Jacobeit, Josef Mooser & Bo Stråth (red.): *Idylle oder Aufbruch? Das Dorf im bürgerlichen 19. Jahrhundert. Ein europäischer Vergleich*, Berlin. Akademie-Verlag 1990, s. 231-242; Claus Bjørn: *Frygten fra 1848. Bonde- og husmandsuroen på Sjælland i foråret 1848*, Odense: Landbohistorisk Selskab 1985, s.16ff; Hans Jørgen Lych Larsen: *Bondevennernes Selskab og dets virke uden for de valgte forsamlinger i perioden 1845-1849* (upubliceret speciale, Aarhus Universitet 1972); Hans Jensen: 'Bondecirkulæret af 8. november 1845', *Historisk Tidsskrift* 9:2 (1921), s. 171-232.

S. 37, linje 13: *Roeskilde Stændertidende* 1844, sp. 2969ff. Jf. hertil også Jensen *De danske Stænderforsamlings Historie*, bd. 2, s. 507-20 og Nygaard: *Det røde spøgelse*, s. 97-111.

S. 37, linje 35: C.F. Allen til Laurids Skau, 18. januar 1846 (fra Paris), optrykt i H.V. Gregersen (red.): *Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København*, København 1966, s. 40.

S. 38, linje 2: Citeret fra Jensen: *Den unge Orla Lehmann*, s. 249.

S. 38, linje 9: Se fx Jensen: *Den unge Orla Lehmann*, s. 155-182.

S. 38, linje 28: Denne proces er omdrejningspunkt for mange af bidragene i Ole Feldbæk (red.): *Dansk identitetshistorie*, 4 bd., København: C.A. Reitzel 1991-92 – ikke mindst Lorenz Rerup: 'Fra litterær til politisk nationalisme. Udvikling og udbredelse fra 1808 til 1845' i bd. 2, især s. 330-44. Se også Tine Damsholt: *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*, København: Museum Tusulanums Forlag 2000, s. 88-125, og Gottlieb Japsen: 'Statspatriotisme og nationalfølelse i Sønderjylland før 1848', *Historie. Jyske samlinger*, 13:1-2 (1979), s. 107-122; Hans Vammen: *Den tomme stat*, København: Museum Tusulanums Forlag 2011.

S. 38, linje 36: Se Bertel Nygaard: 'Internationalisme i nationernes tidsalder. *Kjøbenhavnsposten* i 1840'erne', *Historisk Tidsskrift* 114:2 (2015), s. 353-383; Frandsen *Opdagelsen af Jylland*.

S. 39, linje 9: Søren Kierkegaard: 'Vor Journal-Litteratur. Studium efter Naturen i Middagsbelysning. Foredrag, holdt i Studenterforeningen d. 28. Novb. 1835', i Niels Thulstrup (red.): *Søren Kierkegaards Papirer*, bd. 1, København 1968, s. 157-178, her s. 173. Se også analyser af dette argument om den liberale politiks fremmedhed i bl.a. Bertel Nygaard: 'Konservativ utopi? F.C. Sibberns politik i 1840', *TEMP – Tidsskrift for historie* 5 (2012), s. 52-74.

S. 39, linje 12: Se fx *Fædrelandet* 15/9-1840 og D.G. Monrad (red.): *Gjengangeren, indeholdende Bidrag til den nyeste Tids Historie*, 1844, s. 127.

S. 39, linje 22: *Kjøbenhavnsposten* 28. februar 1848.

S. 39, linje 24: Se Lorenz Rerup: *Slesvig og Holsten efter 1830*, København: Politiken 1982.

S. 40, linje 2: Se hertil Frandsen: *Opdagelsen af Jylland*.

S. 40, linje 11: Frederik Beck havde i samtiden et skarpt øje for den nye alliance mellem 'gammeldanske' og 'nydanske' standpunkter, se især hans analyse i *Kjøbenhavnsposten* 11. og 14. marts 1845.

S. 41, linje 3: H.N. Clausen & J.F. Schouw: *Ved Thronskiftet*, København 1848, s. 47.

S. 41, linje 12: Til det 19. århundredes politiske liberalisme i almindelighed: Leonhard *Liberalismus*; Sheehan *German Liberalism*. Beslægtede danske tanker og begreber undersøges i Povl Bagge: *Studier over D.G. Monrads Statstanker*, København 1936; Friisberg *Ideen*; Bertel Nygaard: 'D.G. Monrads liberale manifest fra 1839', *K&K*, nr. 107, 2009, s. 92-116.

S. 41, linje 19: Se fx den autoritative tyske liberale bestemmelse af demokratiet i Carl von Rotteck: 'Demokratisches Prinzip', i Carl v. Rotteck & Carl Welcker: *Staats-Lexikon oder Encyclopädie der Staatswissenschaften, in Verbindung mit vielen der angesehensten Publicisten Deutschlands*, bd. 4, Altona 1837, s. 253-55. Til demokratibegrebet i periodens franske liberale politik: Pierre Rosanvallon: 'The History of the Word "Democracy"', *Journal of Democracy*, 6:4 (1995), s. 140-54. Samme begrebs langsigtede udvikling i dansk sammenhæng kortlægges i Jeppe Nevers: *Fra skældsord til slagord: Demokratibegrebet i dansk politisk historie*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2011.

S. 41, linje 33: Se fx J.S. Sneedorff: *Om den borgerlige Regiering*, København 1757, s. 162f, 216; Tyge Rothe: *Nordens Statsforfatning: før Lehnstiden, og da Odelskab med Folkefrihed – I Lehnstiden og da Birkerettighed, Hoverie, Livegenskab med Aristokratie*, 2 bd., København: Gyldendal 1781-82.

S. 42, linje 6: Orla Lehmann: 'Norges Dæmring, et polemisk Digt af Johan S. Welhaven', *Dansk Literatur-Tidende*, nr. 20, 1835, s. 323. Lehmann skal i 1842 have betegnet "Aandens Aristokrati" som "Demokratiets ædleste Blomst", et led i "det rette Demokrati" i modsætning til "den plebejiske Livsopfattelse, som er Demokratiets Skyggeside og værste Fjende". [Lehmann: 'Mit Forsvar for Højesteret' (1842) i Hage og Ploug *Orla Lehmanns efterladte Skrifter*, bd. 4, s. 146, der ligger til grund for blandt andet Friisberg *Ideen*, s. 316]. Dette er citeret fra den senere genudgivelse, kraftigt revideret efter 1848. I den oprindelige udgave tilsvarende passager bruges begrebet ikke. [Lehmann: *Forsvarstale holdt for Højesteret i den mod ham anlagte Generalfiscal-Action, Onsdagen d. 19de Jan. 1842*, København 1842, s. 84-86].

S. 42, linje 13: Alexis de Tocqueville: *De la démocratie en Amérique*, 2 bd., Paris 1951 [1835-40].

S. 43, linje 4: Hother Hage: 'Demokratiet i Amerika, efter Alexis Tocqueville af Hother Hage', i D.G. Monrad (red.): *Gjengangeren, indeholdende Bidrag til den nyeste Tids Historie*, København 1844, s. 145 og 143.

S. 43, linje 14: Hage: 'Demokratiet', s. 145f.

S. 43, linje 27: Hage: 'Demokratiet', s. 147.

S. 44, linje 2: Hage: 'Demokratiet', s. 145.

S. 44, linje 13: Clausen & Schouw: *Thronskiftet*, s. 53f.

S. 44, linje 35: N.F.S. Grundtvig: *Politiske Betragtninger med Blik paa Danmark og Holsteen*, København 1831, s. 26 og 21. Jf. Bertel Nygaard 'Fenrisulven sluppet løs: Grundtvig og det revolutionære demokrati i 1830', *Slagmark*, nr. 69 (2014), s. 53-69.

S. 45, linje 7: H. Christensen (H.R. Carlsen): *Bidrag til Oplysning om Begrebet af et første Kammer, og om Hensigtsmæssigheden af et Tokammersystems Anvendelse i den danske Stats Repræsentativforfatning*, København 1848, s. 3 og 11f.

S. 45, linje 11: Christian Molbech: *Kong Christian den Ottende, domfældt af Dr. og Professor theologiæ H. N. Clausen. Nogle Ord om Skriftet: "Ved Thronskiftet 1848"*, København 1848, s. 44.

S. 45, linje 28: 'En fri Forfatning. II', *Kjøbenhavnsposten* 28/1-1848.

S. 45, linje 30: Kaare Ulrich Jessen: *En redegørelse for "Kjøbenhavnspostens" ideologiske holdning fra 1827-1859 med særligt henblik på bladets vurdering af den hjemlige liberalisme i årene 1839-1849* (speciale, Aarhus Universitet 1976); Nygaard 'Internationalisme i nationernes tidsalder'; Nygaard *Det røde spøgelse*, s. 113-140.

S. 46, linje 18: *Kjøbenhavnsposten* 12. maj 1842.

S. 46, linje 28: Hhv. *Fædrelandet* 20. december 1842 og *Dagen* 5. oktober 1841.

S. 47, linje 10: *Kjøbenhavnsposten* 20. februar 1847.

S. 47, linje 30: Kapitler af den danske dyrtidskrise i 1847 gengives i Villads Christensen: *København i Kristian den Ottendes og Frederik den Syvendes Tid 1840-1857*, København: G.E.C. Gads Forlag 1912, s. 407f. På generelt plan ses dyrtidskrisen som en væsentlig del af forklaringen på de europæiske 1848-revolutioner i Helge Berger & Mark Spoerer: 'Economic Crises and the European Revolution of 1848', *The Journal of Economic History* 61:2, 2001, s. 293-326.

S. 48, linje 4: *Provisoriske Love for Haandværker Dannelses-Foreningen* (Det Kongelige Bibliotek, udtaget småtryk, 32.356.8). Hertil Michael Wolfe: *De københavnske arbejderforeningers holdning til socialismen. Et studium til belysning af det danske socialdemokratis ideologiske baggrund* (speciale Københavns Universitet, 1971); Bertel Nygaard: 'Arbejderpolitik i 1848. De københavnske "pariserhåndværkere"', *Kulturstudier* 1 (2012), s. 55-77.

S. 48, linje 19: *Fædrelandet* 4. oktober 1847.

S. 49, linje 4: *Kjøbenhavnsposten* 31. januar 1848.

- S. 49, linje 12: Hertil Arendt *Hippodrombevægelsen; Wolfe De københavnske arbejderforeningers; Nørgaard Demokratiet og kampen om Junigrundloven*, s. 61-98; Nygaard 'Arbejderpolitik'.
- S. 50, linje 6: *Berlingske Tidende* 13. marts 1848. Jf. begivenhedsanalysen i Kaare Winkel Pedersen: 'Om fortolkningen af Orla Lehmanns syn på valgretten. Hippodrommødet den 12. marts 1848', *Historisk Tidsskrift* nr. 100:2 (2000), s. 495-499.
- S. 50, linje 14: *Fædrelandet* 14. marts 1848.
- S. 50, linje 18: Orla Lehmann til Marie Lehmann, 17. marts 1848, i Bagge, Engelstoft og Lomholt-Thomsen *Danske politiske Breve*, bd. 4, s. 129.
- S. 52, linje 7: *Kjøbenhavnsposten* 5. marts 1848.
- S. 52, linje 24: *Kjøbenhavnsposten* 7. marts 1848.
- S. 53, linje 8: N. Fogtmann til J.P. Mynster 4. marts 1848, i Bagge, Engelstoft og Lomholt-Thomsen *Danske politiske Breve*, bd. 4, s. 108.
- S. 53, linje 19: *Kjøbenhavnsposten* 5. marts 1848.
- S. 53, linje 23: *Kjøbenhavnsposten* 7. marts 1848.
- S. 53, linje 30: *Kjøbenhavnsposten* 24. februar 1848.
- S. 54, linje 18: Dette rids over 1848-revolutionerne og deres umiddelbare følger trækker især på de tidligere nævnte brede oversigter.
- S. 55, linje 8: *Berlingske Tidende*, 2. marts 1848.
- S. 56, linje 12: M. Mørk Hansen til Carl Ploug 5. marts 1848, Bagge, Engelstoft og Lomholt-Thomsen *Danske politiske Breve*, bd. 4, s. 118.
- S. 56, linje 18: L.A. Hækkerup: *Om Danmarks Nutid og Fremtid. Et Par Ord nærmest til den danske Bondestand*, København 1848, s. 6.
- S. 57, linje 32: Se Claus Møller Jørgensen: 'Transurban Interconnectivities: An Essay on the Interpretation of the Revolutions of 1848', *European Review of History* 19:2 (2012), s. 201-227.
- S. 58, linje 13: W.F. Engelbreth til J.P. Mynster, 19. oktober 1848, i Bagge, Engelstoft og Lomholt-Thomsen *Danske politiske Breve*, bd. 4, s. 335.
- S. 59, linje 20: Minerva, her citeret fra Edvard Holm: *Den offentlige mening og Statsmagten i den dansk-norske Stat i Slutningen af det 18de Aarhundrede (1784-1799)*, København: J.H. Schultz 1888, s. 62.
- S. 59, linje 36: J.H. Bang: 'Breve fra Ove Høegh-Guldberg til Johan v. Bülow', *Historisk Tidsskrift* 4:1 (1869-70), s. 125-466, her s. 315 & 333.

- S. 60, linje 4: W.F. Engelbreth til J.P. Mynster, 6. marts 1848, i Bagge, Engelstoft og Lomholt-Thomsen *Danske politiske Breve*, bd. 4, s. 119.
- S. 60, linje 18: *Den danske Tilskuer* nr. 68-69, 1792, s. 541.
- S. 61, linje 33: Til overblik over 1830-revolutionerne: Clive H. Church: *Europe in 1830. Revolution and Political Change*, London: Allen & Unwin 1983; John Merriman (red.): *1830 in France*, New York: New Viewpoints 1975.
- S. 62, linje 13: *Kjøbenhavnsposten*, 12. februar 1836.
- S. 62, linje 18: J.L. Heiberg til P.A. Heiberg 17. august 1830, i Morten Borup (red.): *Heibergske Familiebreve*, København 1943.
- S. 62, linje 24: J.P. Mynster til W.F. Engelbreth, 22. oktober 1830, i Bagge, Engelstoft og Lomholt-Thomsen *Danske politiske Breve*, bd. 1, s. 3.
- S. 62, linje 30: Grundtvig *Politiske Betragtninger*, s. 7 og 55.
- S. 62, linje 35: Citeret fra Hans Jensen: *De danske Stænderforsamlings Historie*, 2 bd., København: J.H. Schultz 1931-34, her bd. 1, s. 76.
- S. 63, linje 23: Den bedste samlede fremstilling af dansk politisk historie i denne periode er stadig Jensen: *De danske Stænderforsamlings Historie*. En fortræffelig nyere og kortere sammenfatning er Claus Bjørn: *Fra reaktion til grundlov 1800-1850*, København: Gyldendal & Politiken 1990 (Olaf Olsen: *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie*, bd. 10).
- S. 63, linje 27: For en anden opfattelse, se Claus Friisberg: *Den danske vej fra enevælde til demokrati. Borger og bonde i overgangsårene 1830-48*, Varde: Vestjysk kulturforlag 1998.
- S. 63, linje 33: Denne opfattelse udfoldes grundigere i Bertel Nygaard: *Guldalderens moderne politik. Om krisediagnose, utopi og handling hos Johan Ludvig Heiberg*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2011.
- S. 65 linje 25: Citatet stammer fra Marx' tekst 'Louis Bonapartes attende Brumaire' (1852), som bl.a. findes her: <http://www.marxister.dk/bog.php?id=111&forf=1>. En mere nuanceret analyse af implikationerne af denne opfattelse findes i Bertel Nygaard: 'Karl Marx og fortidens utopiske potentialer', *K&K – Kultur og klasse*, nr. 114 (2012), s. 61-76.
- S. 65, linje 30: A.J.P. Taylor: *The Course of German History*, London: Hamilton 1946, s. 68.
- S. 65, linje 37: Se her især Christopher Clark: 'After 1848: The Revolution in Government', *Transactions of the Royal Historical Society*, 22 (2012), s. 171-197.
- S. 68, linje 7: François Guizot: *Demokratiet i Frankrig*, København 1849, s. 6f.
- S. 68, linje 9: *Nogle Ord om den almindelige Valgret af en Vendelboe*, Aalborg 1849, s. 4.
- S. 68, linje 16: Se hertil Nørgaard: *Demokratiet og kampen om Junigrundloven*; Bertel Nygaard: 'Demokratibegrebets gennembrud'; og for andre vurderinger Jeppe Nevers: *Fra*

skældsord til slagord. *Demokratibegrebet i dansk politisk historie*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2011; Palle Svensson: 'Var vore forfatningsfædre demokrater?', *TEMP – Tidsskrift for historie* 5 (2012), s. 5-27.

S. 69, linje 8: Nygaard: 'Arbejderpolitik i 1848'.

S. 69, linje 13: Se fx *Forhandlinger i det offentlige Møde i Hippodromet, Mandagen den 14. August 1848*, København 1848; Nygaard 'Arbejderpolitik i 1848'.

S. 69, linje 21: *Nyeste Postefterretninger* nr. 127 (12. august 1848).

S. 69, linje 32: *Nyeste Postefterretninger* hhv. nr. 179 (29. september 1848) og nr. 127 (12. august 1848).

S. 70, linje 11: Larsen: *Bondevennernes Selskab; Nørgaard Demokratiet og kampen om Junigrundloven*, s. 99-154.

S. 70, linje 14: *Almuevennen* 22. marts 1848.

S. 71, linje 6: *Almuevennen* 31. juli 1848.

S. 71, linje 10: *Almuevennen* 14. august 1848.

S. 71, linje 20: *Fædrelandet* 14. marts 1848.

S. 71, linje 24: *Fædrelandet* 14. september 1848.

S. 72, linje 20: *Fædrelandet* 28. september 1848.

S. 73, linje 19: Se Harald Jørgensen: *C.N. David*, København: Gyldendal 1950.

S. 73, linje 22: *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen*, København: Bianco Luno 1849, spalte 2112.

S. 73, linje 29: Niels Clemmensen: 'Godsejernes organiserede politiske virksomhed under stænderforfatning og junigrundlov', *Historie – Jyske Samlinger*, 11:1 (1974), s. 29-61. Jf. også Jens Lei Wendel-Hansen: *De Jordbundne. Danmarks Godsejere og det konstitutionelle monarki 1835-1919* (ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet 2012).

S. 74, linje 7: J.B. Scavenius: *Endnu et Par Ord om den paatænkte danske Rigsforfatning*, København 1848, s. 18-22.

S. 74, linje 24: *Den danske Folkeven*, nr. 18 (8. september 1848).

S. 74, linje 32: Neergaard: *Under Junigrundloven*, bd. 1, s. 405.

S. 75, linje 5: Se Nørgaard: *Demokratiet og kampen om Junigrundloven*, s. 199-241; Wendel-Hansen *De Jordbundne*, s. 56-62 og 151-220.

S. 75, linje 12: Se hertil Troels Fink: *Estrupidens politiske historie 1875-1894*, Odense: Odense Universitetsforlag 1986; Wendel-Hansen *De Jordbundne*, passim.

S. 76, linje 4: Gabrielle Hauch: 'Women's Spaces in the Men's Revolution of 1848', i Dowe, Haupt, Langewiesche & Sperber *Europe in 1848*, s. 639-682; Michèle Riot-Sarcey: 'Émancipation des femmes, 1848', *Genèses* 7:1 (1992), s. 194-200; Bonnie S. Anderson: 'The Lid Comes Off: International Radical Feminism and the Revolutions of 1848', *NWSA Journal* 10:2 (1998), s. 1-12; Joan W. Scott: *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Man*, Cambridge, MS: Harvard University Press 1996, s. 57-89; Nina Koefoed: 'Demokrati og medborgerskab', *Fortid og Nutid*, nr. 4 (2008), s. 261-279; samt til bredere overblik: Jytte Larsen: *Også andre hensyn. Dansk ligestillingshistorie 1849-1915*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2010; og Anette Borchorst og Drude Dahlerup (red.): *Før og efter stemmeretten. Køn, demokrati og velfærd*, København: Frydenlund, 2015.

S. 76, linje 11: De grundigste oversigter over *Clara Raphael*-debatten findes i Lise Busk-Jensen: *Romantikens forfatterinder*, København; Gyldendal 2009, s. 973ff, og Anne-Marie Glistrup: *Debatten om kvindefrigørelse i 1850-51* (utrykt speciale, Københavns Universitet 1978).

S. 76, linje 25: P.M. Stilling: *Kritisk Protest mod Udkastet til Danmarks Statsforfatning*, København: C.A. Reitzel 1848, s. 3, 40-42.

S. 76, linje 30: *Kjøbenhavnsposten* 29/12-1848.

S. 76, linje 36: Robin Blackburn: *The Overthrow of Colonial Slavery 1776-1848*, London: Verso 1988, s. 497ff. Til overblik over Dansk Vestindiens historie omkring 1848: Johannes Brøndsted (red.): *Vore gamle tropekolonier*, 8. bd., København: Fremad 1966-68 (2. udgave), bd. 2 og 3.

S. 78, linje 10: Poul Erik Olsen: 'De dansk-vestindiske øer og grundloven', *Historie. Jyske Samlinger* 18:1 (1989), s. 1-28.

S. 79, linje 22: Se fx Friisberg: *Demokratiets triumf*; Jesperse:n *Historien om danskerne*; samt regeringens demokratikanon fra 2008: <http://www.e-pages.dk/uvm/6/>.

S. 79, linje 33: Jeppe Nevers: *Fra skældsord til slagord. Demokratibegrebet i dansk politisk historie*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2011; Palle Svensson: 'Var vore forfatningsfædre demokrater?', *TEMP – Tidsskrift for historie* 5 (2012), s. 5-27. Se også den videre debat herom i Claus Friisberg: 'Var junigrundloven demokratisk? Et svar til Palle Svensson', *Temp – Tidsskrift for historie*, nr. 6 (2013), s. 158-169; Palle Svensson: 'Duplik til Friisberg: Blev der indført demokrati i Danmark i 1849?', *Temp – Tidsskrift for historie*, nr. 7 (2013), s. 164-169; Claus Friisberg: 'Et svar på Palle Svenssons duplik', *Temp – Tidsskrift for historie*, nr. 7 (2013), s. 170-178. Denne debat har desuden fangarme ud i debatten om Claus Friisbergs disputats *Ingen over og ingen ved siden af Folketinget. Partiernes kamp om forfatningen 1848-1920*, 2 bd., Varde: Vestjysk kulturforlag 2007, se hertil især Jes Fabricius Møller: 'Junigrundloven og parlamentarismen. Om Claus Friisbergs disputats', *Historisk Tidsskrift*, 108:1 (2008), s. 197-209; Claus Friisberg: 'Den første junigrundlovs iboende parlamentarisme', *Historisk Tidsskrift*, 108-2 (2008), s. 484-504.

- S. 80, linje 9: Jf. Jes Fabricius Møller: 'Det indskrænkede monarki og teorien om statsmagtens ligevægt', *Historisk Tidsskrift* (norsk), 93:4 (2014), s. 539-564.
- S. 80, linje 12: Det har især Claus Friisberg understreget. Se Friisberg: *Ingen over og ingen ved side af*; og Friisberg: 'Var junigrundloven demokratisk?'
- S. 80, linje 14: Angående argumentet om modvægt mod for bratte forandringer, se også Niels Clemmensen: 'Fra Junigrundlov til revideret Junigrundlov 1849-1866', Kenn Tarbensen m.fl. (red.): *Systemskiftet 1848-49 – retorik og realiteter*, Århus 1999 (*Den Jyske Historiker* 83-84), s. 181-203.
- S. 82, linje 11: *Social-Demokraten* 6. juni 1899.
- S. 82, linje 19: *Berlingske Tidende* 6. juni 1899.
- S. 82, linje 24: Citeret fra Warring: *Historie, magt og identitet*, s. 54.
- S. 83, linje 11: *Berlingske Tidende* 6. juni 1899.
- S. 83, linje 20: *Berlingske Tidende* 6. juni 1899.
- S. 84, linje 6: *Social-Demokraten* 6. juni 1899. Jf. til socialdemokratisk tænkning på denne tid Bryld: *Den demokratiske socialismes*.
- S. 84, linje 20: *Social-Demokraten* 6. juni 1899.
- S. 84, linje 35: Til Junigrundlovens første eftertid i almindelighed: Niels Neergaard: *Under Junigrundloven*, 2 bind, København: Gyldendal 1892-1916; Erik Møller: *Helstatens fald*, 2 bd., København: Gad 1958; Vammen *Den tomme stat*. De lidt længere udviklinger spores med en passende blanding af overskuelighed og præcision i Povl Engelstoft & Frantz Wilhelm Wendt: *Haandbog i Danmarks politiske Historie fra Freden i Kiel til vore Dage*, København: Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag 1934; samt i et bredere perspektiv i Kristian Hvidt: *Det folkelige gennembrud. 1850-1900*, København: Politiken og Gyldendal 2004 (Olaf Olsen, red.: *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie*, bd. 11, 2. udgave).
- S. 85, linje 5: Se hertil Jens Engberg: *Det slesvigske spørgsmål 1850-53*, København: Danske Boghandleres Kommissionsanstalt (i kommission for Historisk Samfund for Sønderjylland) 1968.
- S. 85, linje 26: Neergaard: *Under Junigrundloven*, bd. 1, s. 819-823.
- S. 85, linje 34: Ib Gejl (red.): *J.C.H. Fischers politiske dagbøger 1852-56, 1872-75*, Århus: Universitetsforlaget 1966, s. 47.
- S. 86, linje 4: Se Lind: 'Den danske hær'.
- S. 86, linje 12: Neergaard: *Under Junigrundloven*, bd. 1, s. 833-841.
- S. 87, linje 3: Himmelstrup og Møller: *Danske Forfatningslove*, s. 84-88; Neergaard *Under Junigrundloven*, bd. 1, s. 888ff.

S. 87, linje 9: Himmelstrup og Møller: *Danske Forfatningslove*, s. 92-100; Neergaard *Under Junigrundloven*, bd. 2, især s. 23ff.

S. 87, linje 20: Himmelstrup og Møller *Danske Forfatningslove*, s. 101-111. Se Neergaard *Under Junigrundloven*, bd. 2, passim; Møller *Helstatens fald*, bd. 1, s. 554ff.

S. 87, linje 35: Orla Lehmann: 'For Grundloven' (1861), i Hage og Ploug *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, bd. 4, s. 85. Se også Lehmanns betoning af den revolutionære baggrund for Junigrundlovens valgretsbestemmelser i 'Om Fællesforfatningen' (1855), Hage og Ploug *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, bd. 4, s. 18, samt f.eks. Junigrundlovens hovedforfatter D.G. Monrads egen sene karakteristik af den almindelige (mandlige) valgret som en taktisk indrømmelse – i D.G. Monrad: *Politiske Breve, nr. 14-18. Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik*, Nykøbing Falster 1878, foruden analysen af den sene Monrads udsyn i Leo Tandrup: 'D.G. Monrads syn på konstitutionalisme og parlamentarisme', *Historie. Jyske Samlinger*, 8:1 (1968), s. 14-97.

S. 88, linje 10: Se Neergaard *Under Junigrundloven*, bd. 2, s. 1537-1540.

S. 88, linje 25: Se Neergaard *Under Junigrundloven*, bd. 2, s. 871ff; Møller *Helstatens fald*, bd. 2; Rasmus Glenthøj: *1864. Sønner af de slagne*, København: Gad 2014; Inge Adriansen og Steen Bo Frandsen (red.): *Efter 1864. Krigens følger på kort og langt sigt*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2016.

S. 89, linje 15: Himmelstrup og Møller *Danske Forfatningslove*, s. 114-126. Jf. Neergaard *Under Junigrundloven*, bd. 2, s. 1536ff.

S. 89, linje 33: Specielt til provisorielovene: Jens Himmelstrup: *Den provisoriske lovgivning i Danmark*, København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck 1948.

S. 90, linje 4: Se analysen af 1885-striden som et demokratihistorisk afgørende punkt i René Karpantschof: *Gaden og parlamentet. Kollektive aktioner, demokrati og den moderne politiks tilblivelse i Danmark 1835-1901* (ph.d.-afhandling, Københavns Universitet 2006), s. 267-306.

S. 90, linje 32: Citeret i Warring: *Historie, magt og identitet*, s. 91f.

S. 91, linje 1: *Social-Demokraten* 6. juni 1915.

S. 91, linje 16: Se Niels Finn Christiansens artikel 'Social- og familiepolitikens rolle i den demokratiske inklusion' i Borchorst og Dahlerup *Før og efter stemmeretten*.

S. 91, linje 24: *Social-Demokraten* 6. juni 1915.

S. 92, linje 17: 1949-jubilæet er skildret samlet i Warring: *Historie, magt og identitet*, s. 129-162. Jeg trækker i det følgende også på samtidige avisreportager, pjecen *Grundlovsjubilæet den 5. juni 1949. Taler m.v.*, København: Rigsdagens Bureau 1949; samt den lange radiotransmission 5. juni 1949, som er tilgængelig via larm.fm.

S. 95, linje 3: Knud Fabricius m.fl. (red.): *Den danske Rigsdag. 1849-1949*, 6 bd., København: Schultz 1949-53.

S. 95, linje 9: Citeret fra Warring: *Historie, magt og identitet*, s. 149.

S. 96, linje 4: Citeret fra Warring: *Historie, magt og identitet*, s. 155.

S. 96, linje 36: *Aktuelt* 23. marts 1999. 1999-jubilæets aktiviteter er studeret under ét i Warring: *Historie, magt og identitet*, s. 183-218.

S. 98, linje 1: Citeret fra Warring: *Historie, magt og identitet*, s. 201.

S. 98, linje 24: Citeret fra Warring: *Historie, magt og identitet*, s. 194.